

Gearyho kniha je záslužná, neboť kritizuje chybný přístup a upozorňuje na mnohá úskalí při používání zdánlivě odborných pojmů. Není však jasné, do jaké míry lze na jeho závěrech vystavět kvalitnější teoreticko-metodologický konstrukt, bez něhož historiografie tak jako tak nemůže existovat. Jednou z možností je vrátit se k pramenům. Tuto cestu zvolil v kontextu českého bádání například Dušan Třeštík, který odmítá pro raný středověk používat pojem „národ“, neboť je podle jeho názoru zavádějící. Místo něj důsledně používá pramenně doložený pojem *gens*. Třeštík zdůrazňuje, že nepíše příběh současného národa v raném středověku, nýbrž příběh všech *gentes* ve středoevropském prostoru v 9. století.¹¹

Podobně také skupina historiků kolem zmiňované „vídeňské školy“ historické etnografie usiluje o nové pročítání pramenů. Výstupem jejich práce jsou jednak monografie sledující jednotlivé etnogeneze a jednak analýzy problémových okruhů s důrazem na proces integrace „barbarů“ do struktur Římské říše. Teoretický koncept nabízený touto skupinou autorů kolem Herwiga Wolframa a Waltera Pohla se však v poslední době poněkud rozměňuje v textové nadprodukcii.

Po přečtení knihy zůstává zřejmým, že v příbězích geneze jednotlivých etnik Evropy zbývá ještě mnoho nezodpovězených, ba mnohdy ani nepoložených otázek. Uvědomit si původní tendenci pramenů, rozpoznat dědictví historiografie 19. století, vyrovnat se s emocionálně zatíženým pojmem národ a přitom úspěšně čelit znejistění vlastní identity, to vše musí být podmínkou vědeckého přístupu k pramenům, nikoli však cílem našeho snažení.

Václav Žůrek

11 DUŠAN TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*, Praha 2001, s. 5–9.

Marc Bloch, *Králové divotvůrci. Studie o nadpřirozenosti přisuzované královské moci, zejména ve Francii a Anglii*,

Praha 2004, Argo, 534 s.,
ISBN 80-7203-626-2

Recenzovat Blochovu knihu *Králové divotvůrci* znamená zamyslet se nejen nad jejími kvalitami, jež nepochybně prokázal čas, ale i zauvažovat nad důvody jejího vydání v českém překladu. Nabízí se otázka proč vydávat starého mistra, jehož práce byla v dílčích momentech překonána, nebo dokonce korigována? A vzápětí se objevují otázky další: zapůsobila zde potřeba zpřístupnit českým čtenářům více než jen legendární *Obranu historie*,¹ jejíž vydání z roku 1967 je už patřičně ohmatáno a navíc se stalo záležitostí vzácnou, kterou si v soukromé knihovně každý bedlivě hlídá a v knihovnách veřejných se na ni často čeká řadu týdnů i měsíců? Nebo tu svoji roli sehrála představa, že o Blochově mistrovství, o němž bylo u nás v posledních letech mnohé napsáno, je třeba podat pádný důkaz vydáním možná nejzajímavějšího z děl, které kdy napsal?

Bloch na svých *Králech divotvůrcích* pracoval deset let a jejich vydání v roce 1924 se uskutečnilo dostatečně dlouho před založením revue *Les Annales d'histoire économique et sociale* (1929), aby mohlo být považováno za momentální výstřelek nebo narychlo spáchaný opus, který by zapadal do představ reformátorů *l'histoire événementielle*, jakými se Bloch a Febvre během 20. let stali. Bloch si svou práci představoval jako „v širokém a pravém slova smyslu příspěvek k politickým dějinám Evropy“ (s. 29), neboť víra v onen královský zázrak, jímž byla schopnost panovníků Anglie a Francie léčit prostřednictvím doteků krtici, obávanou kožní nemoc, nebyla vlastně ničím jiným než projevem zvláštního pojetí nejvyšší politické moci. Bloch se tak ve svém díle zabývá specifickými představami o království a královské moci, jimiž se vyznačovala anglická a francouzská společnost v době od středověku do konce 18. století.

Společenský jev, jenž nevymizel s příchodem novověku, přinutil Blocha rezignovat na konvenční historickou epochu, totiž středověk, a délku sledovaného období přizpůsobit zkoumanému problému, čímž se před ním rázem otevřela nezvykle dlouhá časová perspektiva, která mu umožnila zabývat se královským zázrakem a rituály s ním spojenými v neobyčejně širokých souvislostech. Mohl tak dospět k závěru, že společenská víra v rituální léčbu doteky králů nebyla v žádném

1 MARC BLOCH, *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*, Praha 1967.

případě záležitostí středověkou, která by během novověku jen doznívala, ale že v 17. a 18. století zejména ve Francii prodělávala svou renesanci. Překvapivé bylo rovněž jeho vymezení regionu. Bloch uvažuje o myšlence zázračné a posvátné královské moci jako o fenoménu typickém pro celou západní Evropu, jenž byl nejrozšířenější právě ve Francii a v Anglii, kde se tak dařilo představě krále léčitele. Opouští proto tradiční geografické a politické vymezení hranic, a prostor, kde docházelo k těmto projevům, vnímá jako celek. Sám k tomu podotýká: „Je svým způsobem šťastnou nutností (tedy je-li tomu tak, jak sám věřím) že nám vývoj civilizací, jichž jsme sami dědici, nebude v hrubých rysech jasný dříve, než jej budeme schopni vnímat širěji než v příliš úzkém rámci národních tradic.“ (s. 29).

Ačkoli Bloch zamýšlel a prezentoval svou práci pouze jako příspěvek k politickým dějinám Evropy, stal se tvůrcem textu v mnoha ohledech převratného a dost možná ne vždy právě docenovaného. Autorem vymezený badatelský úkol nemohl být naplněn jen s využitím metodologických postupů obvyklých v dosavadní historické vědě a on sám si plně uvědomoval nezbytnost interdisciplinárního přístupu; přinejmenším musel vzít v úvahu mnohé poznatky psychologie a sociologie. V úvodu dokonce uvažuje o tom, zda by kniha neměla mít jiný název: „Dějiny jednoho zázraku, neboť léčení krtice či epilepsie královskou rukou bylo zázrakem, a to zázrakem skutečně mimořádným, jenž se nepochybně musí počítat mezi ty nejproslavenější a každopádně nejtrvalejší, jaké v dějinách najdeme. Je potvrzen nesčetnými svědky a jeho lesk vyhasl až po sedmi staletích nepřetržité popularity a téměř bezoblačné slávy. Mohly by snad být kriticky pojaté dějiny takového nadpřirozeného jevu lhostejné vůči psychologii náboženství či lépe řečeno vůči současné znalosti lidského myšlení vůbec?“ (s. 29)

A tak můžeme jeho *Krále divotvůrce* považovat především za příspěvek k psychologii náboženství. Studium ohromujícího množství pramenů, které jistě neunikne čtenářově pozornosti, totiž dospěl k závěru, že společnost podléhala jistému *kolektivnímu omylu* a lidé se opakovaně dostavovali k léčebným rituálům, aniž by předcházející léčba nějak výrazně účinkovala. Jejich víra nebyla touto skutečností nijak zasažena, neboť jejím skutečným pramenem i nadále zůstávalo především očekávání zázraku (s. 402–403). Blochovo dílo není tedy pouze dějinami jednoho zázraku, ale především dějinami víry v tento zázrak, jak napsal Jacques Le Goff v doslovu: „Obě témata se více méně prolínají. Bloch dokázal, že zázrak existuje od okamžiku, kdy v něj lze věřit (nejde u něho o determinismus, ale o racionální souvztažnost mezi jednotlivými historickými jevy, avšak bez hegelíánského ztotožnění racionálního s reálným), a potom, jakmile už v něj věřit nelze, postupně upadá a zaniká.“²

2 JACQUES LE GOFF, *Doslov*, in: Marc Bloch, *Králové divotvůrci*, Praha 2004, s. 493.

Psychologie náboženství ale není jedinou oblastí, které by se Blochovo dílo dotklo. Rezonují v něm obory, jež se právě utvářely, ale i ty, které na své ustavení teprve čekaly: kolektivní psychologie, folklor, srovnávací lidové léčitelství, srovnávací etnografie a také biologie, neboť *Králové divotvůrci* jsou rovněž pozoruhodným vzhledem do dějin těla. V jeho pojetí si všímají těl vzbuzujících specifické reakce společnosti, provokujících jisté chování a očekávání. Jsou to těla králů, bytostí nadpřirozenými léčitelstvími schopnostmi, i lidí trpících, nemocných a fyzicky deformovaných. Ostatně ne nadarmo Bloch zvolené téma konzultoval se svým bratrem lékařem a dříve, než se fenoménem víry v královský zázrak a všemi jeho projevy začal zabývat, se ve své knize pokusil definovat podstatu choroby, nebo spíše souboru chorob všeobecně nazývaných jako krtice, která byla tímto způsobem léčena (s. 37). Vedle závěrů někdejšího lékařství, které se dochovaly v pramenech, mohl pak uvádět přesné diagnózy založené na poznatcích soudobé medicíny.

V neposlední řadě se Blochova práce stala vskutku zakladatelským počinem z dějin mentalit. Ačkoli Bloch sám tohoto pojmu užíval spíše výjimečně, *Králové divotvůrci* se vyznačují mnohými z aspektů toho, co dnes pod pojmem dějiny mentalit chápeme. Víra v královský zázrak nabývá v Blochově pojetí představy „určitého pojetí svrchované politické moci. Podat jeho výklad z tohoto úhlu pohledu znamená znovu jej zařadit mezi všechny představy a pověry, jejichž nejcharakterističtější projev představuje.“ (s. 53) Zkoumaný jev se tak stává součástí celého systému mentálních skutečností, který má kolektivní povahu, Bloch dokonce hovoří o *kolektivním omylu* (s. 403). Nikoli náhodou se v knize setkáváme s pojmy obecné tendence kolektivního myšlení, kolektivní ideje, kolektivní cíle, příznačnými právě pro dějiny mentalit.

Vírou v královský zázrak byla zasažena naprostá většina francouzské a anglické společnosti. Jako prokazatelné prvního krále Francie, který byl takovou schopností nadán, uvádí Marc Bloch Filipa I. (1060–1108), jenž léčil doteky svých rukou; v Anglii jím byl údajně Jindřich II. († 1189). Na tomto místě je ale třeba zmínit korekci, uvedenou v doslovu Jacquesem Le Goffem, který s využitím pozdějších výzkumů připomíná, že zmíněný rituál se ve Francii a v Anglii stal běžnou praxí až během 13. století. Blochův názor byl způsoben zohledněním starší literární tradice a Le Goff dodává: „To podstatné z důkazů Marca Blocha ale zůstalo nedotčeno. Dva křesťanští králové středověku se – díky společnému rituálu a dvěma různým věrám – stali svěťci, zázračnými léčiteli. Jde o křesťanskou variantu posvátné královské moci. Bůh si pro konání zázraků svým jménem volí vedle světců i krále, dvou národů. Církev je nucena na tuto novou formu královské moci přistoupit, ale zároveň ji musí udržet pod kontrolou. Králům prostě jen trvalo déle, než si Marc Bloch myslel, než tuto moc získali.“³ Blochem stanovený čas, kdy tato

3 J. LE GOFF, *Doslov*, s. 496–497.

tradice končí, zůstává nezpochybně. V Anglii se jím stal nástup Hanoverské dynastie a ve Francii jej smetla revoluce a likvidace monarchie, ačkoli se zde roku 1825 setkáváme s jistým pokusem o oživení tradice v souvislosti s pomazáním Karla X., který k tomuto způsobu léčení přistoupil v západoevropské společnosti jako poslední (s. 377).

Ačkoli francouzští a angličtí králové nikdy nikoho neuzdravili, jak Bloch ve svém díle prokázal, nelze je považovat za podvodníky. Víra v jejich zázračné schopnosti byla celospolečenskou záležitostí a vyvěrala ze dvou zdrojů. Za první lze považovat samotnou podstatu choroby. Krtící se od středověku myslel celý soubor onemocnění, které často ustupovaly samy od sebe, přinejmenším alespoň částečně. Nemocný obvykle podstoupil zázračný rituál a teprve s delším časovým odstupem od jeho absolvování se uzdravil. Věřilo se tedy, že zázrak se dostavil se zpožděním. Vedle této příčiny fyziologické zde pak sehrávalo roli ono obecné očekávání zázraku: „pacienti by se nepochybně zázraku nedovolávali, kdyby si už dříve nezvykli od králů zázrak očekávat. A není snad třeba připomínat, že k takovému očekávání je ponoukalo téměř všechno. Byli hluboce ovlivněni myšlenkou svaté královské moci, která byla dědictvím takřka primitivních věků. Tu pak ještě posílil rituál pomazání a celý okruh monarchistických legend, a nadto jí obratně využilo pár chytrých politiků, tím šikovněji, že většinou sami sdíleli obecně rozšířené předsudky. Bez zázraku totiž nebylo světce a bez nadpřirozené moci nebylo svatých osob ani věcí.“ (s. 402-403). Někteří postižení přicházeli opakovaně, což dokazuje, že si neúčinnost rituálu plně uvědomovali, přesto však jejich víra v něj byla neoblomná. Projevoval se zde tedy určitý permanentní základ uložený hluboko v lidské povaze i společnosti, o němž se Bloch zmínil mnohem později v *Obrana historie*.⁴ Vírou v královský zázrak byly zasazeny hlubinné vrstvy kolektivního myšlení, a proto se projevoval tak trvale v chování společnosti, neboť „jakousi šťastnou shodou okolností (...) to, co je v historii nejhlubšího, je patrné i její nejjistější složkou“, napsal Bloch s odstupem mnoha let.⁵

Navzdory tomu, že Bloch uvedl ve svém díle rovněž pochybnosti o léčitelských schopnostech králů, s nimiž se setkával v průběhu celého zkoumaného období, působí jeho závěry dojmem až příliš jednoznačného konsenzu, „snad proto, že se nezabývá systematicky lidmi, kteří v rituál věřili (respektive příležitostně nevěřili), nebo skupinami, v jejichž zájmu bylo, aby v léčbu královským dotekem věřily

4 M. BLOCH, *Obrana historie, aneb historik a jeho řemeslo*, s. 44: „Poučili jsme se, že i člověk se v mnohém změnil: na duchu a nepochybně i v nejjemnějších mechanismech těla. Jak by tomu mohlo být jinak? V jeho mentálním ovzduší došlo k hlubokým změnám; v jeho péči o zdraví, jeho výživě rovněž. V lidské povaze i v lidské společnosti však přesto musí existovat určitý permanentní základ. Bez něho by ani názvy člověk a společnost nic neznamenal.“

5 M. BLOCH, *Obrana historie, aneb historik a jeho řemeslo*, s. 92.

ostatní skupiny. Nepřístupuje k tomuto jevu z hlediska ideologie. Pojem ideologie byl nepochybně v Blochově době užíván spíše zjednodušeným, redukcionistickým způsobem. Dnes to však již neplatí, a je tudíž obtížné si představit historika spjatého s *Annales*, například Georges Dubyho, že by dnes interpretoval léčbu královským dotekem bez užití tohoto pojmu.⁶ V každém případě lze ale jeho práci považovat rovněž za esej z historické sociologie nebo historické antropologie, poněvadž reflektuje záležitosti systémů víry a sociologie vědění.

Absenci pojmu mentality si lze vysvětlit rovněž jistou pojmovou nevyhraněností, s níž se v Blochově díle setkáváme. Ve své době se jednalo přece jen o projekt značně novátorský. Zkoumané jevy označuje Bloch zpravidla jako obecně sdílené nebo kolektivní. Rozumí jimi myšlenkové návyky, spojené více s myšlením lidovým než učeným. Dále užívá pojmů kolektivní nebo obecně sdílené ideje, intelektuální a emociální reprezentace, představy a představivost. Pojem mentalita nahrazuje spojením kolektivní vědomí. Zcela mimořádné postavení má v jeho díle označení *kolektivní omyl*. Je to pojem originální, Blochem záměrně vytvořený k postižení zkoumaného jevu. Nevyhýbá se však ani tradičním pojmům, z nichž nejčastější je pověra, a to i v mnohých spojeních, pověřených praktiky, lidová pověra apod.⁷ Blochem užívaných pojmů kolektivní reprezentace a sociální fakta si pak ve své práci *Francouzská revoluce v dějepísectví* všimá Peter Burke a uvádí je do souvislosti s ovlivněním Durkheimovou sociologií.⁸

Jakkoli se Bloch ve svém díle zaměřil na záležitosti víry, kolektivního myšlení a *kolektivního omylu*, svému původnímu záměru se nezpronevěřil. *Králové divotvůrci* jsou vsutku „široce a v pravém slova smyslu koncipovaným příspěvkem k politickým dějinám Evropy“. Nabývají podoby komparativních dějin Anglie a Francie a komparativních dějin jejich společností.⁹ Politické události nejsou v jeho díle jen okrajovou záležitostí. V Blochově zaujetí pro vývoj královského zázraku se našel prostor i pro sledování politických poměrů a jejich proměn, kterými byl zkoumaný fenomén doprovázen. Sleduje aktivity králů i církve, vnitřní politiku Anglie a Francie, stejně tak jako vzájemné politické soupeření a působení králů divotvůrců. V královském zázraku spatřoval jeden z prostředků, jímž panovníci dosáhli svého mocenského postavení, byl oporou jejich moci a důkazem její svrchovanosti.

6 PETER BURKE, *Francouzská revoluce v dějepísectví*, Praha 2004, s. 20-21.

7 J. LE GOFF, *Doslov*, s. 505-507.

8 P. BURKE, *Francouzská revoluce v dějepísectví*, s. 20.

9 Bloch byl velkým zastáncem komparativní metody, „přičemž odlišuje studium podobností mezi jednotlivými společnostmi a od studia odlišností, jakož i studium společností sousedících v prostoru a čase od studia společností vzdálených; nicméně doporučuje historikům uplatňovat oba tyto přístupy“ – srov. P. BURKE, *Francouzská revoluce v dějepísectví*, s. 21.

Ve své knize dokázal Bloch spojit tradice poctivé řemeslné práce s historickými prameny a fakty s moderním přístupem k historické skutečnosti. Jeho dílo vychází z takřka vyčerpávající heuristiky a zakládá se na pečlivé práci s prameny, celkovým pojetím však anticipuje velké změny, k nimž došlo v historické vědě 20. a 30. let 20. století. Volba tématu, jeho časové i prostorové vymezení a interdisciplinární přístup ke zkoumané problematice staly se v době vzniku díla výrazem zcela moderního a osobitého pojetí historického vývoje. Po mém soudu však žádná z těchto kvalit nezastarala. Ať už k Blochovým *Králům divotvůrcům* přistoupíme jako ke studii z dějin myšlení, psychologie víry či náboženství, srovnávací historie, dějin mentalit, historické sociologie nebo historické antropologie, vždy se před námi objeví text překvapující svou důkladností. Blochův výklad fenoménu královský zázrak, tedy víry v zázračné schopnosti francouzských a anglických monarchů, počínaje příčinami jeho vzniku, přes jeho rozvoj a proměny během osmi staletí, až k definitivnímu zániku tohoto – řečeno slovy autora – *kolektivního omylu* v prvních desetiletích 19. století, je kontinuální a vyniká systematickostí. Zároveň působí dynamicky a lze jej číst rovněž jako strhující příběh. A tak se vedle Blochem uvažovaného názvu *Dějiny jednoho zázraku* nabízí ještě další: *Příběh jednoho zázraku*, neboť jeho kniha má své hrdiny a zápletky, jež dokážou čtenáře neustále překvapovat. Patří nepochybně k těm, které nezestárly, a navzdory postupujícímu času i novým závěrům historické vědy má stále co sdělit. Nikdy neztratí své kvality a jednou provždy zůstane jedním z nejlepších děl evropské moderní historiografie.

A tím se dostávám k odpovědi na své úvodní otázky. Vydání Blochovy práce *Králové divotvůrci* bylo nanejvýš potřebné a žádoucí, protože se jedná o knihu výjimečných kvalit, která by měla být čtena všemi, jimž historie a historické vědy nejsou lhostejné.

Veronika Středová

Roger Chartier, *Inscrire et effacer. Culture écrite et littérature (XIe-XVIIIe siècle)*,

Paris 2005, Gallimard, 210 s.,

ISBN 20-2081-580-X

Ve své nové knize se Roger Chartier zabývá vztahy, které existují mezi estetickou a uměleckou povahou textu a jeho materialitou. Pramenným základem se mu stala pouze významná literární díla autorů, jakými byli např. Baudri de Bourgueil, Cervantes, Ben Jonson, Cyrano de Bergerac, Goldoni a Diderot. Ať už bylo jejich cílem pobavit čtenáře nebo jim nabídnout podnět k úvaze a zamyšlení, všichni tito autoři vložili do svých textů zmínky o předmětech, které tvořily nedílnou součást materiálního procesu vzniku díla v době jejich života. Všechny tyto pasáže dnes historikům umožňují lépe porozumět složitým sociálním, kulturním a ekonomickým vztahům, jež obklopovaly a obklopují svět literatury a knih.

Chartierova kniha pokračuje v bádání, které si již v 70. letech 20. století vytyčili sociologové textu, historici knihy, nebo také historici sociokulturních praktik v literatuře. Jejich cílem je upozornit na to, že literatura je nejen uměleckou, ale také sociální, ekonomickou a materiální záležitostí. Poukazují na to, že mezi autorem a čtenářem kniha prochází rukama tiskaře nebo kopisty, editora, kolportéra, knihkupce, někdy i knihovníka. Ti všichni se podílejí na jejím vzniku a ovlivňují její konečnou podobu i její šíření. Také recepce čtenářů a jejich vnímání psaného textu bylo a je ovlivňováno jeho materiální formou a dobovým sociálním, kulturním a politickým kontextem. Na rozdíl od amerických (Robert Darnton, Peter Salybrass, D. F. McKenzie), německých (Rudolf Jentsch, Albert Ward, Rudolf Schenda, Eduard Rey) a některých francouzských (Daniel Roche, Henri-Jean Martin, François Furet) badatelů se Chartier nikdy neinspiroval kvantitativními metodami a nevěnoval se vytváření struktur a diagramů, následovaných někdy dost ukvapeným zobecňováním a úvahami o dobové mentalitě na podkladě velkého množství číselných údajů. Nejedná se mu ani o rekonstrukci nejpravděpodobnější verze původního autorského textu pomocí lingvistického rozboru několika existujících variant díla, jak se o to pokouší analytická bibliografie (Fredson Bowers či Walter Greg). Jeho záměrem je spíše poukázat na rozmanitost sociálně-kulturních praktik na základě velmi podrobné analýzy konkrétních příkladů, které mu poskytuje sama umělecká literatura. Je si vždy plně vědom toho, že na základě získaných výsledků se nemůže snažit o generalizaci, na druhé straně jeho analýzy však odkrývají rozmanitost a pestrost sociálního a materiálního světa literatury. Někdy však bohužel čtenáři postrádají explicitní odpověď na to, jak a proč k popisovaným změnám došlo.